

Makale Geliş | Received: 01.10.2019
Makale Kabul | Accepted: 12.12.2019
Yayın Tarihi | Publication Date: 25.03.2020
DOI: 10.20981/kaygi.699585

M. Hanifi MACİT

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum, TR
Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum, TR
ORCID: 0000-0001-6827-09-96
mh_macit@hotmail.com

Hazcı Yararcılık ve J. Bentham'ın Politika Felsefesi

Öz

Yararcı geleneğin en önemli düşünürlerinden biri olan Jeremy Bentham geliştirdiği etik teorisini hem siyaset ve hukuk hem iktisat öğretisinin temeli yapmıştır. İlkçağın hazcı felsefesini, geliştirdiği teori için temel alan düşünür, bu felsefeyi yaşadığı dönemin sosyal sorunlarına çözüm olabilecek kavramsal çerçeve üzerinden sunmayı da başarabilmiştir. Bentham, hazcı eylemlerin kaynağı ve acıyı kaçınılması gereken fiil olarak dile getirmiş, bu tutumu ahlak, siyaset, hukuk ve iktisat için de tek geçerli yol olarak sunmuştur. Bu çalışmada amaç, ifade edilen gerekçelendirmeyi genel hatları ile ve etik temelli politika felsefesi bağlamında ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Hazcılık, Yararcılık, Faydacılık, J. Bentham, Politika.

Hedonist Utilitarianism and Political Philosophy of J. Bentham

Abstract

Jeremy Bentham, one of the most important thinkers of the Utilitarianism tradition, made his ethical theory the basis of both political and legal and economic doctrine. The philosopher, who was based on the hedonistic philosophy of the ancient era, succeeded in presenting this philosophy through the conceptual framework that could provide solutions to the social problems of his time. Bentham expressed this attitude as the source of pleasurable actions and pain as an act to be avoided and presented this attitude as the only valid way in morality, politics, law and economics. The aim of this study is to put forward the justification expressed in general terms and in the context of ethics based policy philosophy.

Keywords: Hedonism, Utilitarianism, Pragmatizm, J. Bentham, Politics.

1. Hazcılık ve Yararcılık

İlkçağdan Yeniçağa kadar birçok değişik fraksiyonda mutlulukçu öğretiler geliştirilmiştir. İlkçağda daha bireyci bir karaktere sahip olan bu öğretiler, Yeniçağla birlikte toplumsalcı bir karakter kazanmaya başlamıştır. Etik tarihinde hazcılığın ilk temsilcisi Sokratik okullardan Kyrene Okulu ve onun büyük düşünürlerinden biri olan, [MÖ 435-356] yılları arasında yaşamış Aristippos’tur. Hazzı, insan doğasına ve onun psikolojik yapısına dayandıran Aristippos, hazzın en yüksek iyi ve tek bir türden olduğunu da ilk dile getirenlerdendir. Düşünüre göre, sadece “haz” kendi başına bir erektir, bütün başka şeyler ancak hazza araç olabildikleri ölçüde arzuya değerlidir. Düşünür açısından hangi tür hazların gaye olarak görülmesi gerektiği, insanın bedensel, şehvi duyumlarda, yeme, içme ve cinsel ilişkide mi yoksa ruhsal tatminlerde, müzik dinleme ve felsefe yapmada mı haz arayışında olması gerektiği bir sorundur, lakin onun açısından bunun cevabı olabildiğince açık ve basittir. Tabi ki kişi bedensel hazlara yönelmelidir, çünkü bedensel hazlar doğrudan, kişisel ve anlıktır. Bunun içindir ki bedensel hazlar, şiddet ve yoğunluk açısından ruhsal hazlara karşılık tercih edilebilir olandır (Arslan 2006 -2: 167). Aristippos’a göre ruhsal hazlar da önemlidir, ancak bunlar bedensel hazların tatmin edilme veya elde edilme imkânı olmadığında ikinci dereceden değere sahiptir. Örneğin; yaşlılıkta bedensel hazların doyurulmasının güçlüğü veya imkânsızlığından dolayı kişi bu tatminini ruhsal hazlar ile telafi edebilir.

İlkçağın bir başka önemli hazcı düşünürü ise [MÖ 341-270] arasında yaşamış olan Epiküros’tur. Maddeci gelenek içinde yer alan Epiküros, bu geleneğin diğer büyük düşünürü olan Demokritos’un aksine varlık aleminde determinist bir görüşü benimsemez ve varlık aleminde tesadüfe yer verir. Tesadüfe yer vermesinin temel nedeni, ahlak alanında özgürlüğe zemin oluşturmak gayesinden başka bir şey değildir. Düşünür, ahlakta kayıtsız bir özgürlüğün var olması gerektiğine inanmış ve “en yüksek iyi”yi haz olarak konumlamış, bu hazzın da geçici bir durumla gelen değil, sürekli ve kalıcı biçimdeki bir haz olduğunu ısrarla savunmuştur. Bu, hazların duyuşal tarafının göz ardı edildiği anlamına gelmemelidir, zira düşünür açısından her hazzın duyuşal bir

temeli vardır ve diğer türden hazlar bu duyusal temelden türerler, ancak duyusal ve ruhsal hazlar arasında süreklilik açısından oldukça ciddi bir farklılık söz konusudur (Akarsu 1998: 99). Çünkü düşünür açısından bedensel ve fiziki haz ya da acılar sadece “şimdiye” ilişkin, ruhsal haz ya da acılar sadece şimdi ile sınırlanmaz, onların geçmişi kapsadığı gibi gelecekle ilgili kuvvetli bir yönleri de vardır. Geçmiş tatlı hatıraların veya acıların, pişmanlıkların muhafaza edildiği bir gerçeğe işaret ederken gelecek, umutların, korku veya endişelerin kaynağı olabilir (Arslan 4-2006: 136). Dolayısıyla Epiküros’a göre, zihin zevkleri şehvete tercih edilmelidir. Aristippos’un aksine Epiküros,* bedensel haz ve zevklerden daha kalıcı ve dış etken ve koşullardan daha bağımsız olduklarını düşündüğü manevi ve ruhsal zevklere öncelik vermiştir (Pieper 1999: 236).

Yukarıda İlkçağ hazcılığına yönelik yapılan değerlendirmeler Bentham’ın haz temelli yararcılığının bir boyutu olan “ahlak içeriğine” temel oluşturmaktadır. Diğer taraftan zikredilen bu düşünürlerin siyaset felsefelerinden söz etmek neredeyse olanaksızdır. Lakin özellikle, adalet vb. erdemleri bir değer olarak değil, haz için bir araç olarak görmeleri, kendinde iyi şeyler olmaktan ziyade (Arslan 4-2006: 139), bunları toplumsal huzura veya kişisel mutluluğa sunduğu katkı üzerinden değerlendirmeleri Bentham’ın siyaset felsefesine arka plan oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile Bentham’ın “yasalarla” ilgili çizmiş olduğu teorik çerçevesinin zikredilen düşünürlerde naif izlerini bulmak olanaklıdır. Epikürosçular açısından bakıldığında adalet, kendisi bakımından veya kendisi için istenen bir erdem değildir. Fakat dürüst olmama da iyi bir politika olmadığı gibi, adaletsizlik de kazançlardan daha ziyade problemlere yol açan bir eylemdir. Oysa adalet, hayatı daha güvenli, daha fazla haz verici ve yaşanabilir kıldığı için arzuya değer olandır. Bu arzu insanlara birlikte yaşama olanağı tanır ve bunun içindir ki adalet; insanların, birbirlerine zarar vermemek ve zarar

---

* İlkçağ hazcılığının üzerine yapılacak olan en sağlıklı değerlendirme, bu dönem hazcılığının biri maddi, diğeri duyusal temelli, ama güçlü tinsel tarafı bulunan ve entelektüel değeri olan iki boyutunun var olduğudur. Bu iki boyutun belirli düzeylerde “Yararcılığa” nüfuz ettiği, Aristippos’un hazcılığının J.Bentham’a ve Epiküros’un haz anlayışının ise J.S.Mill’in felsefesine tesir ettiği de iddia edilmektedir. Lakin bizim çalışmamızın ana amacı bu değildir. Bu ayırım ve daha geniş bir değerlendirme için yeterince Türkçe kaynak bulunmaktadır.

görmemek için yaptıkları bir çıkar anlaşmasıdır (Arslan 4-2006: 148-149). Toplumsal düzenin sağlanmasında temel bir araç olan adalet, aynı zamanda yasaların düzenlenmesinde de yararlı olana karşılık gelmektedir. Karşılıklı ilişkilerde adalet yararlı olandır, o zaman bu durumda eylem, yararlı sonuçlar doğurduğu sürece adildir.

Bu kısa değerlendirmelere şunu da eklemek gerekir ki düşünce tarihinde hazcılık veya yararcılık olarak kavramsallaştırılan akımlar çeşitli düzeylerde eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiriler bazen geliştirilen teorilerin felsefi derinliğine yönelik olurken, bazen de “argumentum ad hominem”¹ bir içerik/mahiyet taşımıştır.

Yeniçağda fayda ilkesini eylemlerimizin merkezine koyan ilk düşünür olarak ise Francis Bacon’ın adının anılması yanlış olmayacaktır. Bacon, dedüksiyon yerine endüksiyonu temel düşünce yöntemi kılması, metafiziğe karşı deneysel araştırmayı rehber edinmiştir. Bu anlamda felsefenin de ıslah edilmesi gerektiğini savunan Bacon, bu düşüncesine temel dayanak olarak da felsefenin yıllar boyunca metafizikle ve olgusal bir biçimde denetlenemeyen spekülasyon ile uğraşmış olduğunu, ancak hiçbir pratik [yararlı] sonuç elde edemediğini göstermiştir (Bacon 1999: 20). Diğer taraftan Bacon’a göre, insan ne zaman deneysel yöntemi rehber edinmeye başlamış ise doğaya da egemen olmaya başlamıştır (Özlem 2004: 64). Bir diğer ifade ile Bacon açısından insan, bilme yetisine sahip olmasından dolayı soyutlama yapmaya eğilimlidir ve bu eğilimin sonucu olarak değişen şeyi sabitleştirdiğini zanneder. Oysa tabiatı soyutlamak yerine onu inceden inceye araştırmak daha faydalıdır (Bacon 1999: 21, 30). Bu bakış açısı sadece doğa ile sınırlandırılmamalı ve yaşam pratiği de bu anlayış çerçevesinde düzenlenmelidir. Bu nedenledir ki ahlaksal yaşam metafiziğe göre değil, fayda (iyi)* ilkesine göre oluşturulmalıdır. Düşünüğe göre “faydalı” kavramı “iyi” kavramıyla örtüşmektedir. Faydalı olanda çifte ahlaksal erek vardır. Bunlardan ilki bireysel iyilik, ikincisi ise toplumsal iyiliktir (Bacon 1999: 21, 94). Ancak doğanın her alanında olduğu

---

¹ Kalıplaşmış Latince deyim; İçerik olarak belli bir kişinin herhangi bir konudaki duruşu yerine şahsına yöneltilen karalamayı ifade eder. Bir başka deyişle, kişinin düşüncesini zayıf kılmak için fikrine değil şahsına yönelik yapılan karalamadır.

* F.Bacon, “Novum Organum” adlı eserinde fayda ile İyi’nin aynı anlama geldiğini ifade etmekte ve yapısı gereği iyi olanın faydalı sonuçlar doğuracağını söylemektedir. [Bkz, F. Bacon, “Novum Organum”, Çev. Sema Önal Akkaş, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s.40-45.]

gibi insan yaşamında da toplumun iyiliği bireyin iyiliğinden önde gelmektedir. Doğal olarak erdem de toplumun faydasına olandır. Bacon’ın ““gerçekliği” olgular üzerinden araştırmak gereklidir” önermesi modern düşüncenin doğuşuna kaynaklık ettiği gibi, ahlak ve siyasal olanın mahiyetine de tesir etmiştir. İnsanların tikellere ve tikellerin düzenli serilerine ve sıralarına yöneltilmesi gerektiğini savunan düşünür, insanların sahip olukları kavramları bırakıp “şeyleri” tanımaya başlamasının ise (Bacon 1999: 14). oldukça önemli olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısı doğal olarak ve genel bir şekilde modern bilime ve özel olarak da İngiliz yararcılığına ve Bentham’ın haz temelli yararcılığına etki etmiştir. Aslında burada vurgu soyutlamanın terkine, tikel olanın merkezi önemine ve olan-olması gereken ayrımının sağlıklı yapılmasına yöneliktir. Bu etki düşünürümüz Bentham için oldukça değerlidir. Zira Bentham’ın yapmış olduğu “olan ve olması gereken” ayrımı modern hukuki pozitivistin temelini oluşturmuştur. Aynı bağlamda Anglo-Amerikan geleneğinin en kapsamlı delil-kanıt, ceza ve caydırıcılık, orantılılık, mahkûmun ıslahı * teorisini geliştiren yine Bentham’dır (Judson: 1910: 41-46). Tümüyle bir indirgemecilikten kaçınma adına bu bakış açısının, yani delil, kanıt ve olgu gibi ampirik alana yönelik tutumun temelinde Bacon vardır demek istememekle birlikte, Bacon’ın ciddi katkıları/etkileri vardır demek kaçınılmazdır.

2. J. Bentham ve Haz Temelli Yararcılık

İngiliz hukukçu Bentham (1748-1832) İngiliz toplumunda yasal reformlar için direten felsefi revizyonistlerden biridir. Bentham’ın hukukçu kimliğinin yanı sıra bir toplum reformcusu kimliği de vardır. Faydacılığın kurucusu olarak bilinen düşünür hayvan haklarının ilk savunucularındandır. Liberalizmin gelişiminde büyük katkı sahibi olan Bentham’ın hukuk ve yarar arasında kurduğu ilişki de oldukça önemlidir (Schofield 2013:51).

---

* Panopticon: J.Bentham tarafından tasarlanmış ünlü modern hapisane projesi. Yukarıda da dile getirildiği gibi Bentham, döneminin reformcularından biridir. Bu tasarım da örnek bir hapisane modelidir. Bir daire şeklinde tasarlanan yapıda hapisane müdürü merkeze yerleşerek herkesi gözetleme imkânına sahip olur.

Yararcı etik anlayışının en önemli düşünürlerinden biri olan Bentham, etik alanında yönteminin gözlem olduğunu ifade etmiş, insanın birtakım arzuları olduğunu ve bu arzuların doyurulması gerektiğini hareket noktası olarak almıştır. Yönteminin gözlem olduğunu söylemesi etik anlayışını deneye indirgemiş, insanın birtakım arzularının var olduğu ve bunların doyurulması gerektiği düşüncesi ise psikolojik bir hazcılığa dönüşmüştür. Bentham, yararcılığı bir ruhbilimsel hazcılık temeline dayandırmış ve her insanın doğası gereği, hazzı elde etmeyi istediğini ve acıdan ise kaçındığını savunmuştur. İyi, hazzı artıran eylemler iken kötü, eleme kapı aralayacak fiillerdir. Tabi ki bu, hazzın iyi, acının ise kötü olduğunun ilk olarak dile getirilişi değildir. Antikçağdan Bentham’a kadar çeşitli düşünürler tarafından bu dile getirilmiştir. ***Ancak Bentham, “doğa insanlığı iki üstün efendinin denetimi altına yerleştirdi”: “haz ve acı” diyerek, bu iki kavramı her türlü eylem ve yapılanmanın temeline koymuştur.*** Bentham’a göre, hayat içinde her şeyimizi onlar yönetir, tüm söylediklerimizden, tüm düşündüklerimize kadar onlar vardır (Bentham, a- 1781: 14). Biz her ne kadar sözcüklerle onların egemenliğini reddediyormuş gibi görünsek de gerçekte her zaman onların buyruğu altında kalacağız. Fayda ilkesi ise bu buyruklara karşı geleneksel muhalif olma durumunun makul olmadığı düşüncesinden hareketle (Macit 2009: 83), efendilerin (haz ve acı) mutluluk adına olan yaptırımlarının arka planının hukuk ve akıl aracılığıyla keşfedilmesinin doğru olduğu iddiasına dayanır. Çünkü düşünür açısından fayda ilkesi herhangi bir eylemin onaylanması veya reddedilmesinin temel standardını oluşturur. Haz, acı, mutluluk ve genel refahtan bireysel kazanımlara kadar toplumsal alanın bütün boyutlarında var olan yine fayda ilkesinin ta kendisidir (Bentham 1781: 14).

Bentham, haz ve acı kavramlarının çeşitli nedenlerle inceltilmesi ve metafiziksel tanımlar tarafından sınırlandırılmasının doğru olmadığını, haz ve acı kavramlarından, onlar ortak dilde ne anlama geliyorsa onun anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Bentham 2018). Bunlara ilaveten yukarıda da ifade edildiği gibi haz ve acı insanın sadece ne yapacağını değil, ne yapması gerektiğini de gösterir. Doğru ve yanlışın mihengi de onlardır, nedenler ve sonuçlar da onların tahtına bağlanmıştır.

Bentham’ın düşüncesinde hazza yönelim ve acıdan kaçış psikolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu psikolojik zorunluluk ahlaki yükümlülükle eşitlenir, haz ve acının bize ne yapıp ne yapmamamız gerektiğini gösterdiğini söyler. Düşünüre göre, eğer haz mutluluk, iyi ile eş anlamlı ise acı da mutsuzluk ve kötülükle eş anlamlı olur. Bu da ruhbilimsel bir gerçektir. Doğası gereği insan hazza yönelir ve acıdan kaçır (Bentham 1871: 14-15). Doğru eylemler toplam hazzı artırma doğrultusundaki eylemler iken yanlış eylemler bunu azaltma eğilimindedir. Bundan dolayı yanlış eylemlerden kaçınmak da çok doğaldır. Böylesi bir çıkarımın sonucu olarak da “en büyük mutluluk ilkesi olan yarar ilkesine” ulaşmış oluruz.

Şu ana kadar “haz ve acı”yı birey bağlamında ele aldık, lakin insan aynı zamanda toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Peki, haz ve acı gibi bireysel iyiler toplumsal iyilerle çatışabilir mi? Veya aralarında nasıl bir ilişki kurmak mümkündür? İşte bu sorulara Bentham’ın cevabı kısa ve nettir: İnsan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini dikkate almak zorundadır. Ahlaklı kimse aslen kendi mutluluğunu isteyecektir, ama bunu “çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu” istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilecektir. Ulaşılan bu noktada, eğer kişilik olarak bireyi düşünüyorsak gönderme onun en büyük mutluluğudur. Eğer toplumu düşünüyorsak gönderme, topluluğun “olanaklı en büyük sayıdaki üyesinin” daha büyük mutluluğudur (Macit 2009: 83). Hangi açıdan düşünürsek düşünelim, birey bağlamında da toplum bağlamında da en büyük mutluluk, en büyük sayıdaki insanın en çok sayıdaki mutluluğuna bağlıdır.

3. Bentham ve Hazcı Hesap

Bütün hazların aynı değerinde olmadığı gerçeğini dikkate alan Bentham, etik tarihinde pek rastlanmayan bir işi yapmaya, hazların değerini (matematiksel bir tarzda) ölçme işine koyulur. Kendi başına düşünüldüğünde bir kişiye, kendi başına alınan bir haz ya da acının değeri, şu dört koşula bağlı olarak, daha büyük veya daha küçük olacaktır:

I. Yoğunluğu

- II. Süresi
- III. Kesinliği veya kesin olmayışı
- IV. Yakınlığı ve uzaklığı (Bentham 1871: 31).

Bunlar kendi başına ele alınan bir haz veya acının değerlendirilmesinde hesaba katılan ölçüt ya da özelliklerdir. Bununla birlikte, bir haz ve acının değeri, onun kendisini meydana getiren eylemin değerlendirilmesi bağlamında dikkate alındığı takdirde iki ölçüt ya da özelliğin de dikkate alındığı, devreye girdiği görülür:

- V. Doğurganlığı: acı tarafından izlenme şansı
- VI. Saflığı: hazlar tarafından takip edilmeme şansı

Hazlar adına yapılan bu bireyseli merkeze alan değerlendirmelerden sonra sıra yarar ilkesine gelir ve başkalarının da gözetilmesi gerektiği fikrine ulaşılır. Yani haz ve eylemlere değer biçmede hesaba katılacak sonuncu özellik ortaya çıkar. Ancak bu özellik doğrudan doğruya hazzın kendisiyle değil, eylemden etkilenen insanların sayısı ile ilgilidir:

- VII. Hazzın kapsamı (Bentham 1871: 31-32).

Bentham tarafından yapılan bu haz hesabı, toplumsal düzenin inşası veya bu düzenin sürekliliğinin sağlanması sürecinde bireysel hazlar/egoist çıkarlar ile genelin faydası veya toplumun gereksinimleri arasında bir ahengin oluşturulmasına yönelik geliştirilmiş bir hesap yöntemidir. İnsan genel ve kalıcı haz elde etmek için şu an arzu etmiş olduğu bir haz deneyiminden feragat edebilecek bir temayüle de sahiptir. Bentham’a göre bireysel çıkar veya haz arzularıyla toplumun genel çıkarlarının örtüşmemesi ciddi bir anlaşmazlık ortamını doğurur (Bentham 1871: 33). Bunun için bireyler ve gruplar arasındaki anlaşmazlığın en rasyonel çözümü haz hesabını devreye sokmaktan geçer. Daha uzak ve kalıcı zevkler elde edebilmek için, acı içeren eylemleri hazza ulaşma adına bir araç olarak kullanmak için şimdiki zamana ait bir hazzı bastırmak kendimiz adına arzuya değer olandır, genel adına toplumsal mutluluğa katkı sunmaktır (Brunius, 1958: 78). Yani onun kapsadığı veya onun tarafından etkilenen

insanların sayısı bu yedinci ilke ile haz hesabında dikkate alınır. Bentham eylemlerin yarattığı haz ve acıyı değerlendirirken yedi ayrı özelliği hesaba katmamız gerektiğini söyler (Cevizci 2009: 886). Görüldüğü üzere Bentham’ın önerdiği acı ve haz hesaplaması çarpıcı bir şekilde kâr hesabını andırır. Lakin kâr, lira ve kuruş gibi karşılaştırılabilir birimler sayesinde hesaplandığından hesap kolaydır. Haz ve acıya dayalı farklı deneyimlerin nasıl hesaplanacağı konusu ise karışık olduğundan dolayı sadece zor değil, aynı zamanda muğlaktır. *İyi bir yemek yerken hissettiğimiz sakin hoşnutlukta açığa çıkan haz değeriyle, bir sınavı geçtikten sonra hissettiğimiz çılgın coşkunun haz değerini nasıl karşılaştırabiliriz?* (Skirbekk ve Gilje 2006: 339-341). Bentham bu problemi hiçbir zaman çözememiştir. Bu nedenle Bentham’cı haz hesabı sorunlu bir yaklaşım olarak görülüp, eleştirilmiştir. Her ne kadar düşünür, hazzın bireysel bir durum olduğu yönündeki ve hazzın görece değeri konusundaki eleştirileri “hazzın kapsamı” ilkesiyle aşmaya çalışsa da bu, eleştiri sahiplerini tatmin etmeyen bir izah denemesi olarak kalmıştır.

Bentham’a yönelik eleştirileri tırnak içine aldığımızda, düşünürün haz hesabı bir taraftan bireysel çıkar ve toplumun genel çıkarı arasında bir ahengin kurulmasına yardımcı olacak yöntemi ifade ederken, diğer taraftan yasa yapıcıların ve yöneticilerin eylemlerine rehber olacak bir referans sistemi de sunmaktadır.

4. Bentham’ın Politika Felsefesi

Bentham politika felsefesinde kendi teorisini temellendirmeden evvel, daha önce geliştirilmiş olan devlet teorilerini eleştirir. Toplum sözleşmesini ve doğal hakları merkeze alan bireyci öğretilerden başlayan eleştiri, organik toplum savunularına kadar varır. Ona göre bu teoriler sadece kendi aralarındaki tutarsızlıkları ile değil, gerçekleşme imkânlarının yokluğu nedeni ile de savunudan uzaktır ve çılgıncadır (Bentham, b- 1823: Chap: I/II). Toplum sözleşmesi olarak geliştirilen teoriler, içlerinde birçok çelişki de taşımaktadır. Temel kabul olarak alınan doğa durumu ve bu durumun sonucu olarak geliştiği iddia edilen süreç arasındaki bağ (Bentham, 1823: Chap: I/III-IV) ya kurulamamıştır ya da kurulmamıştır. Öncüller ve ulaşılan sonuçlar açısından bir

tutarsızlık söz konusudur. Aynı bağlam çerçevesinde ne zaman toplumdan ve ne zaman yönetimden söz edildiği de oldukça muğlaktır. Bu kavramlar bazen birbirinin yerineymiş gibi kullanılmış, bazen de biri öncelikli olarak var olan, diğeri ise sonra vücut bulan bağlamında ifade edilmiştir (Bentham, b- 1823: Chap: I/IV).

Bu teorilerin arka planlarında yarar ilkesi bulunmadığı için de temel ilke düzleminde probleme açık anlayışlardır. Düşünür açısından toplumsal sözleşme ve doğa durumunu ilke olarak alan anlayışlar, bu teorinin birçok kötülüğün doğuşuna yol açan bir kurgu olduğunun farkında değildir. Diğer taraftan teorideki iddia dikkate alındığında her yurttaşın gerçekten yasaya itaat etme sözünü vermiş olduğunun kabul edildiği görülür. Oysa bu düşünce açısından bakıldığında her yurttaşın yasaya uyma sözü verdiğini net bir şekilde söylemek yerine, vermiş olduğunun varsayılması gerekmektedir (MacIntyre 2001: 264). Ancak bu yasaya dair verildiği kabul edilen söz, genelin ve böylelikle de yurttaşın mutluluğuna katkı sunmadığı sürece ne anlam ifade etmektedir?

Dolayısıyla yasaya, devlete itaatin temelinde esas olarak yarar ilkesi bulunmak durumundadır. Bunun yerine başka bir şey düşünmek, bireyin kişisel olarak tecrübe etmediği bir kabulü gerçekmiş gibi ifade etmek, sadece yanıltıcı olmakla kalmaz, aynı zamanda anarşiye de yol açar (Cevizci 2009: 888). Benzer durum doğal haklar öğretisi için de geçerlidir. Bireyin elinden alınamaz, bir başkasına devredilemez birtakım haklarının olduğunu dile getiren bu teorinin en büyük yanılığı (Bentham, b- 1823: Chap: I/IV), olan ve olması gereken arasındaki ayrımı gözden kaçırmasıdır. Bentham açısından doğal haklar öğretisini hükümetlerin yapmaları gereken şeylerin bir ifadesi olarak görmeye çalıştığımız zaman da onun bir kez daha savunulmaz bir öğretisi olduğu karşımıza çıkar. ***Çünkü vatandaşlarının, hürriyet ve mülkiyetlerini korumaktan sakınan veya vazgeçen bir hükümet, böylesi bir durumda vergi ve ceza imkânsız hale geleceği için insanları yönetmeye devam edemez*** (Cevizci 2009: 888). Bir başka ifade ile hükümetin sözleşmeye uymama ve doğal hakları korumama ihtimali bulunmaktadır. Bu anlayışın hükümetin doğal hakları korumasının, onun yapması gereken bir şey olduğu kabulü, temelinde tam anlamıyla bir bağlayıcılığın olmadığı bir kabuldür.

Toplum sözleşmesi ve doğal haklar kuramına getirilen bu tenkitleri müteakip Bentham’ın yönetim üzerine değerlendirmelerinin şu temel ilkeler etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür:

- 1- Haz ve acı insani faaliyetlerin kaynaklarıdır; bundan dolayı haz ve acı arasındaki ilişkiyi değiştirerek insan davranışlarını etkileyebiliriz.
- 2- Haz, yasaların ve siyasi otoritenin gerekçesidir. Çünkü ancak ve ancak mutluluk ilkesi bir eylemin onaylanması veya reddedilmesinin temel standardını oluşturabilir.
- 3- Siyasi otorite ve yasal düzenlemelerin hedefi mutluluk olmalıdır. İnsanları mutlu kılan bir yasaya karşı olmak toplumun mutluluğuna karşı olmaktır. Bir başka ifade ile haz ve acının temel belirleyici olduğu yasaya karşı olan bir yönetim kolaylıkla insanın mutluluğuna karşı bir yönetim olarak ifade edilebilir.
- 4- Haklar insanların mutluluğuna katkı sundukça veya haklar ve imtiyazlar toplumsal faydaya gölge düşürmedikçe korunabilir (Bentham, b- 1823: Chap: I/41) .

Bu ilkeler temele alındığında Bentham’a göre politika felsefesinin asıl sorusu şu olmalıdır: “Yurttaş devlete niçin itaat etmelidir?” Bentham’ın bu soruya yanıtı oldukça yalın ve açıktır: İtaat, genelin mutluluğuna itaatsizlikle kıyaslanamayacak kadar büyük bir katkı sunduğu için yurttaş, devlete tam tamına itaat etmelidir (Bentham 1781: 14). Diğer taraftan devletin ne olduğu ve onun asli yapısının nasıl teşekkül etmesi gerektiği sorusuna da düşünür açık bir cevap verir. Ona göre devlet, kendine göre amaçları olan üstün bir varlık, kendine ait bir iradeye, mutlak bir gerçekliğe sahip süper bir kendilik değildir. O, insanların arzu ve amaçlarını, çeşitli istek ve beklentilerini hayata geçirme, potansiyellerini imkânlar oluşturarak gerçekliğe dönüştürme fonksiyonlarının dışında, insani bir icat olmanın ötesinde hiçbir şeydir (Cevizci 2009: 889). Devlet birey için bireyin mutluluğu, yurttaşların refahı için vardır. Genelin mutluluğu veya genel olarak toplumun çıkarı söz konusu olduğunda da haz hesabı devreye girer ve bireylerin haz ve

acılarının toplamı politikanın belirleyicisi olur. İster bireysel eylemden söz edilsin, ister yönetimin bir eylemi söz konusu olsun bu eylem fayda ilkesine uygun ise onaylanabilir bir özellik taşımaktadır. Bir yasa ve hatta dikte edilen bir şey dahi faydaya yönelik olmalı veya genel fayda ilkesi ile uyum içinde bulunmalıdır (Bentham 1781: 15). Bentham’ın yönetim ve fayda ilişkisi üzerine yaptığı değerlendirmelerinin sonucu olarak şu çıkarıma ulaşmak hiç de abartılı bir yorum olmayacaktır: Otorite tarafından dile getirilen bir hüküm bile ancak ve ancak toplumsal mutluluğa katkı sağlıyorsa ve genel fayda ilkesi ile uyumlu ise yasa olarak adlandırılabilir. Bir diğer ifade ile mümkün olan en yüksek miktarda birey için mümkün olduğunca azami mutluluğu (haz ve fayda), var olan kanun ve politikalar için temel referans noktası olarak almak gereklidir (Rosen ve Schofield 1999: 17). Bu ilkeye dayanarak Bentham, bir suçlunun hangi cezayı hak ettiğini sormak yerine, hangi ölçünün gelecekte daha az suça yol açacağını ve daha iyi insanlar ortaya çıkaracağını sormak gerektiğini savunur. Bir ya da birkaç bireyin cezalandırılması ki bu acıyı da içinde barındırır, sadece ve sadece sonuç bir bütün olarak daha büyük bir hazzı beraberinde getirecekse doğrudur (Skirbekk ve Gilje 2006: 341-343).

Bütün bu ilkeler dikkate alındığında, Bentham açısından 'hükümet önlemleri' olarak ifade edeceğimiz her türlü adımın nihai ereği, tüm topluluğun çıkarlarına hizmet etmek olmalıdır. Aslında iki temel tutumun benimsenmesi ile ilgili bir durum, yani farklı iki standardın geliştirilmesine ilişkin bir bakış açısı söz konusudur. Siyasi meselelerde topluluğun tüm üyelerinin mutluluğunun amaç edinilmesi gerekirken, özel konularda kişinin kendi çıkarlarına hizmet etmesinin imkânlarının oluşturulması gerekir (Bentham 1781: 32). Tatbikî geliştirilmesi gereken standartlar için haz hesabı önemli bir referans niteliğindedir. Çünkü haz hesabı hem bireyin egoist eylemlerinin sınırını hem toplumun iyiliğinin ölçüsünü belirleyecek ve talep ile genel mutluluğun örtüşmesine katkı sunacaktır. Bir başka ifade ile haz veya yarar, avantaj, zevk, iyi ve fayda olarak ifade edilebilecek, mutluluğun asli unsurları, yönetimin sınırlarını/ölçülerini de belirleyecek, tayin edecektir (Bentham 1781: 14-15). Haz ve acının bireysel, toplumsal ve yönetsel uygulamaların temel kaynağı olduğu yönündeki değerlendirmeler, asla

bireysel duygular, antipati-sempati kavramlarıyla karıştırılmamalıdır. Örneğin; yasal düzenlemeler açısından bakıldığında çok nefret çok fazla ceza veya az nefret az ceza veya nefret duygusunun uyanmaması, yokluğu, cezanın da yokluğunu getirmemelidir. Zira bu duygular, siyasal fayda adına tiranlaşmanın önünü açabilecek aşırılıklardır (Bentham 1781: 23).

Diğer taraftan siyasal yönetimin sorumluluğu veya meclisin atması gereken adımlar olduğu kadar kaçınması gereken çeşitli tutumlar da söz konusudur. Karar alma mercilerinin dikkat etmeleri gereken en önemli husus ise geliştirilecek olan her taktikte haklı gerekçe olarak ancak daha büyük bir kötülüğün önlenmesi olabilir. Bu ana ilke etrafında kaçınılması gereken tutumlar ise şöyle sıralanabilir: durağanlık, toplumsal yarara katkı sunmayacak kararlar, biçimsel olup içerikten yoksun şekilsel düzenlemeler, sahtekârlık ve çatışma gibi tutumlar. Bunlar toplumsal yarara katkı sunmayacağı için doğası gereği bireysel yararın oluşmasına da engel olacaktır. Düşünür açısından devlet denilen örgütlü yapı içinde bireyden beklenen feragate birey, ancak daha büyük olası mutluluğu bu yapının tesis edebileceği düşüncesinden hareketle rıza gösterir.

Bütün bu değerlendirmeler dikkate alındığında Bentham, iktisadi politik süreç açısından devletin, bireyler ve toplumlar arasında çıkar düşüncesini ahenge kavuşturması gerektiğini savunur. Bu ahengi ise temel olabilecek şu üç ilke üzerinden sağlamalıdır:

- a- Devlet, kişisel çıkarın diğerlerinin veya kamunun çıkarlarına zarar vermemesi için ceza kanunları koymalıdır.
- b- Devlet, doğal bir hak olmayan mülkiyet hakkını, üretim girdileri hizmeti için piyasanın ödediği getirinin kaynağı ve ölçüsü olması esasından korumalıdır.
- c- Devlet ekonomik aktivitelerinde bireysel veya toplumsal mutluluğu optimize edecek şartlar ürettikçe bu eylemler desteklenebilir (Stark, 2005: 24).

İfade edilen bu üç ilke Bentham’ın geliştirdiği teoriden beslenir. Üretim kavramının ekonomik açıdan önemini vurgulayan düşünür, bu önemli pratiğin

oluşmasında çeşitli ayrımlar yapar. Ona göre etkili bir üretim, eğilim, bilgi ve güç unsurlarına dayanır. Toplumsal refah, bu üç temel unsurun ne derece rasyonel planlanabildiği ile ilgilidir. Devletin eğilim denilen unsur için özel bir teşebbüse girmesine gerek yoktur, zira bu zaten insan doğasından kendiliğinden türer. Bilgi ise yine eğilimin meyvesi olarak ortaya çıkar ve yine yasa yapıcının burada özel bir sorumluluk yüklenmesi söz konusu değildir. Yukarıda dile getirilen esaslar dikkate alınarak gerçekleşmiş olan bir yönetim etkinliğinde “bilgi” doğal bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkar. Üçüncü unsur ise ancak serbest pazarın temel saiklerine uygun adımların atılması sonucu oluşur. Yani devlet, iktisat politikası açısından, *optimal şartlar* çerçevesinde *laisser-faire* ilkesini takip etmelidir (Stark, 2005: 24). Bentham geliştirdiği teoride etkili bir üretim pratiği için sözleşmecî düşünürlerin temel bir hak olarak gördüğü mülkiyet hakkına yer vermez. Düşünür açısından, mülkiyet hakkı her ne kadar sözleşmecî düşünürlerin azımsanamayacak bir kısmı tarafından doğal bir hak olarak görülse de mülkiyet doğal bir hak olmayıp sadece devletin yarattığı hukuk düzeni ve toplumsal fayda açısından haklı gösterilebilir. Bir başka açıdan bakıldığında Bentham’a göre mülkiyet hakkı, özellikle de eşitsiz bir gelir bölüşümüne kapı araladığı için eleştiriye oldukça açıktır. Fakat yine bu hak, herkesi sahip olduğu varlık için güvenceye kavuşturduğu, kendi emeğinin ürününden yararlandığı ve bireyin topluma üretken katkısını artırdığı için (Kazgan 1993: 52) kabul edilebilir bir özellik taşımaktadır.

5. Sonuç

İlkçağda dile getirilen hazcı ifadeler bireyin mutlak merkezियeti üzerinden ifade edilmiştir ve burada egoizm vurgusu çok bariz olarak görünmektedir. Ancak Bentham’ın geliştirdiği teori açısından bakılırsa düşünür bu bencilliği aşmak istemekte ve çözüm olarak insanın zorunlu toplumsallığından hareket etmektedir. Bireyin mutluluğunun kendi eylemi aracılığıyla ortaya çıkma olasılığı üzerine düşünen Bentham, başkalarının mutluluk ve acılarının kaçınılmaz etkisinden söz etmekte ve bunun birlikte yaşanılan bir süreç olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre “bir insan

başkaları için kendi hazzından yüz çevirmeli” demek doğru olmamakla birlikte, toplumsal mutluluğu artıracak eylemlerin kârlı birer yatırım olduğunu da unutmamak gerekir.

Bentham açısından yarar ilkesinin temel amacını salt bireyin çıkarı ile ifade etmek, yarar ilkesini bütün boyutları ile ele alamamak anlamına gelir. Zira yarar ilkesi hem bireye hem yöneticiye, bir başka ifade ile eylem ve faaliyetlerinden etkilenecek herkese en yüksek faydayı veya mutluluğu sağlayacak şekilde davranma görev ve sorumluluğu yükler. Yani yarar ilkesi bencil bir keyfiyetin denetimsiz tatmini olarak ele alınmamalı, onun toplumun refahına yönelik arka planı göz ardı edilmemelidir.

Aynı bağlam çerçevesinde geleneksel toplum sözleşmesi teorileri gerçeklikten uzak, bireysel/toplumsal mutluluk tatmininin taleplerinden ziyade farazi değerlendirmelere yönelik çıkarımlar içermektedir. Haklar böyle bir sözleşmenin ürünü olarak değerlendirilemez. Haz ve acının psikolojik bir gerçeklik, doğru ve yanlışın mihengi olduğu tereddüt edilmeyecek gerçekliktir. Bunun dışında genel kavramsallaştırmalar, haklar ve genel refah gibi ifadeler uydurmalarıdır ve bir gerçeği ortaya çıkarmak yerine perdelemeye yönelik sosyal gerçekliğe dayanmayan beyanlardır. Bentham açısından siyasal otoritenin gerekçesi de ifade edilen soyutlamalar olamaz, siyasal otoritenin varlık sebebi de ancak ve ancak haz denilen gerçeklikte aranabilir. Yasal düzenlemeler bireysel veya toplumsal çıkara uygun olmalı, bununla çelişik eylemler otorite tarafından cezalandırılmalıdır.

Toplum belirli bir ahengi, bir başka ifade ile düzeni olması gereken temel bir kurumdur. Lakin geleneksel politika anlayışlarında kolektif olan ile bireysel olan arasında bir çatışma varsayımı üzerinden teoriler geliştirilmiştir. Bu bir çatışmanın alanı olarak görülmemeli ve her türlü eylemin temel motivasyonu olan haz ve acı burada da hesaba katılmalıdır. Yani yönetim her türlü düzenlemesinde haz ve acıyı, toplumun genel mutluluğunu ve bireysel mutluluğu hedefleyen düzenlemeleri kendisine ilke olarak almalıdır. Bu, yasa yapımından yönetmeliklere kadar uzanan geniş bir örgütlenmenin ahengini oluşturacak mihenk taşıdır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1998). *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- ARSLAN, Ahmet, (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon’a*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BACON, Francis (1999). *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara: Doruk Yayınları.
- BENTHAM, Jeremy a- (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (1871)*, Kitchener: Batohche Books.
- BENTHAM, Jeremy b- (1823). *A Fragment on Government*, London: Lincoln’s Inn.
- BENTHAM, Jeremy (2018). “Jeremy Bentham Sözleri ve Hayatı”, Erişim Tarihi: 14.11.2018, (<https://www.sozkimin.com/jeremy-bentham-kimdir-sozleri-ve-hayati-2227.html>).
- BRUNIUS, Teddy (1958). “Jeremy Bentham’s Moral Calculus, *Acta Sociologica*, Vol:3, Issue:1.
- CEVİZCİ, Ahmet (2009). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- JUDSON, N. Frederich (1910). “A Modern View of the Law Reforms of Jeremy Bentham”, *Columbia Law Review*, Vol.10, No.1.
- KAZGAN, Gülten (1993). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- MACINTYRE, Alasdair (2001). *Etiğin Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- MACİT, M. Hanifi (2009). “Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi”, *Kaygı*, 13: 83-91.
- ÖZLEM, Doğan (2004). *Etik*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- PIEPER, Annemarie (1999). *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ROSEN, F. & P. SCHOFIELD (Gen. Edit) (1999). *The Collected Works of Jeremy Bentham: Political Writings*, Oxford: Clarendon Press.
- SKIRBEKK, Gunnar ve Nils GILJE (2006). *Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, İstanbul: Kesit Yayınları.
- SCHOFIELD, Phillip (2013). *The Legal and Political Legacy of Jeremy Bentham*, Annu.Rev.Law. <http://lawsocsci.annualreviews.org>

STARK, W (2005). *Jeremy Bentham’s Economics Writings: Vol. III*, Routledge: London and New York.